

ÚVAHY O NIEKTORÝCH NÁMIETKACH VOČI NUSSBAUMOVEJ TEÓRII SPÔSOBILOSTÍ V KONTEXTE MOŽNOSTI ZDÔVODNENIA ĽUDSKÝCH PRÁV

MARTIN FOLTIN, Filozofický ústav SAV, v. v. i., Bratislava, Slovenská republika

FOLTIN, M.: Reflecting on Some Objections to Nussbaum's Theory of Capability in the Context of the Possibility of Human Rights Justification
FILOZOFIA, 78, 2023, No 8, pp. 634 – 648

The subject of this article is an analysis of the basic ideas of Nussbaum's capability theory. In spite of the advantages of this approach, some authors have raised objections to the capability theory. The aim of this article is to analyze and discuss some selected objections. In particular, the study focuses on five objections that relate to the problem of paternalism, the impossibility of reaching a minimum threshold of individual capabilities, the impossibility of justifying civil and political rights, and the non-hierarchical nature of the list of capabilities. The article also develops a critique of the theory of capabilities in terms of a political approach to human rights.

Keywords: Human rights – Needs – Culture – Recognition – Interest theory – Human needs – Capability theory – Nussbaum

Problematikou identifikácie a zdôvodnenia ľudských práv sa zaoberalo množstvo štúdií. Spoločným znakom týchto štúdií je, že sa pokúšajú nájsť zdôvodňujúci základ pre ľudské práva vo forme hodnoty, ktorá by sa mohla použiť na podporu viacerých konkrétnych ľudských práv.¹ V tejto štúdií sa zameriavame na prístup M. C. Nussbaumovej, ktorý slúži ako rámec na meranie spravodlivosti, rozvoja a pokroku (Nussbaum 2014; Nussbaum, Sen 1993). Základnou myšlienkou tohto prístupu je, že konfrontuje otázku spravodlivosti s asymetrickou situáciou ľudských bytostí, ktoré nemôžu vyjadriť svoje záujmy alebo musia získať príležitosti na dôstojný život za inú cenu ako ich rovesníci. V tomto prístupe sa blaho chápe skôr v zmysle spôsobilosti dosahovať hodnotné stavy, na rozdiel od tradičných ekonomických prístupov, kde sa ľudské blaho² interpretuje v zmysle utilitárnych, preferenčných alebo

¹ Porov. Sedová (2020); Sedová, Palovičová (2018); Palovičová (2017); Muránsky (2020); Smolková (2020); Turčan (2022).

² V tejto štúdií chápeme pojem blaha ako reprezentáciu ľudských hodnôt a dôstojnosti. Jeho význam sa líši v rôznych sociálnych vedách a môže označovať rôzne aspekty, v závislosti od kontextu a výskumných projektov (porov. Alexandrova 2017).

úžitkových ekonomických mierkach. Teória založená na spôsobilostiach sa odlišuje od tradičných metód hodnotenia blaha tým, že nepoužíva na meranie nejakú stupnicu a neumožňuje kompromisy. Hoci neexistuje jednotný názor na to, ktoré spôsobilosti sú pre blaho kľúčové, táto teória sa zameriava na uspokojenie týchto kľúčových ľudských spôsobilostí, nie na subjektívne alebo ekonomické mierky.³ Sústreďuje sa skôr na hodnotu spôsobilostí ako na povinnosť ich podporovať.

V našej analýze sa zameriavame na Nussbaumovej teóriu spôsobilostí, ktorá, aj keď v mnohých aspektoch je podnetná a inšpiratívna, je tiež predmetom niektorých výhrad. Vzhľadom na obmedzený priestor a v záujme prehľadnosti analyzujeme len vybrané problémy, ktoré považujeme za najdôležitejšie.⁴ Hlavným dôvodom, prečo sme sa zamerali práve na tieto námietky, je ich význam pre kľúčové aspekty teórie spôsobilostí a praktické dôsledky. Úvahy o nedostatkoch teórie spôsobilostí nám umožňujú rozvíjať nové perspektívy teórie spôsobilostí a poukazujú na možné smery preformulovania niektorých jej predpokladov. Táto analýza nie je vyčerpávajúca a nepredstavuje ani komplexný obraz Nussbaumovej myslenia, ktoré v priebehu rokov prešlo viacerými zmenami. V tejto štúdii vychádzame najmä z publikácií, v ktorých Nussbaumová kombinuje prvky aristotelovskej sociálnej a politickej filozofie s niektorými liberálnymi doktrínami.⁵

I. Nussbaumovej teória spôsobilostí

A. Ľudská dôstojnosť ako normatívny základ pre zoznam spôsobilostí

Nussbaumová, americká filozofka a právnička, vytvorila zoznam desiatich spôsobilostí, ktoré sú podľa nej neoddeliteľnou súčasťou ľudskej dôstojnosti. Tento zoznam vychádza z kritického analýzy konceptu ľudskej dôstojnosti a vymedzuje oblasti, v ktorých by ľudia mali byť schopní rozvíjať svoje schopnosti a realizovať svoj potenciál (Nussbaum 2014, 108). Hoci zdôrazňuje dôležitosť ľudskej dôstojnosti, zároveň tvrdí, že založiť celú teóriu spôsobilostí na pojme dôstojnosti by bolo chybou, pretože ide o intuitívny pojem, ktorý nie je v žiadnom prípade úplne jasný (Nussbaum 2014, 29). Namiesto toho ponúka holistickú a nefundamentalistickú obhajobu teórie spôsobilostí, v ktorej dôstojnosť nie je

³ Stanovenie princípov sociálnej spravodlivosti môže byť založené na rôznych kritériách – napríklad na sledovaní hospodárskeho rastu, hospodárskej efektívnosti, princípe negatívnej slobody (R. Nozick), rovnakých politických slobodách a maximalizácii príležitostí najmenej majetných (J. Rawls), HDP, subjektívnych preferenciách, subjektívnom šťastí, primárnych sociálnych statkoch, spôsobilostiach a funkciách (A. Sen, M. Nussbaum, D. Crocker) alebo na globálnom poňatí ľudských práv (T. Pogge).

⁴ V štúdii neanalyzujeme iné kritické námietky – napríklad tie, ktoré sa snažia aplikovať teóriu spôsobilostí pri analýze a porovnávaní potrieb súčasných ľudí a budúcich generácií (Watene 2013).

⁵ Porov. Nussbaum (2007) a Nussbaum (2014).

jediným základným pojmom, ale jedným z prvkov, ktoré tvoria jej komplexnejší prístup k ľudskému životu a spoločenským problémom.

Nussbaumová neinterpretuje ľudskú dôstojnosť v zmysle univerzálnej platnosti a nezávisle od ľudskej plurality. Pojem dôstojnosti je pre ňu spojený s ďalšou sieťou iných pojmov alebo politických rozhodnutí. Pojem dôstojnosti teda úzko súvisí s myšlienkou aktívneho úsilia, ktoré je základnou spôsobilosťou, ktorej vrodenný potenciál sa u každého človeka líši. Hoci sa aktívne úsilie ľudí líši, ľudská dôstojnosť je od začiatku rovnaká pre každého. Preto si každý zaslúži rovnaký rešpekt zo strany zákonov a inštitúcií (Nussbaum 2014, 31). Nussbaumová nesúhlasí s tým, aby sa z predpokladu rovnakej dôstojnosti každej ľudskej bytosti vyvodil záver, že všetky jej vymenované spôsobilosti majú rovnakú váhu, a preto by sa mali zrovnoprávniť. Dôležitosť každej spôsobilosti závisí od kontextu, kultúrnej a spoločenskej akceptácie alebo vzájomného dialógu zúčastnených aktérov, v ktorom sa snažia preukázať dôležitosť spôsobilosti v kontexte ľudskej dôstojnosti (Nussbaum 2014, 32).

Antikantovský, antiprocedurálny a pluralitne daný rozmer ľudskej dôstojnosti je založený na uznaní zraniteľnosti každej živej bytosti, čím sa stáva základným spôsobom konštituovania nového prístupu k definovaniu zmyslu a významu spravodlivosti. Pre Nussbaumovú sú teda charakteristické nehierarchické črty ľudskej dôstojnosti (dôstojnosť sa musí preukazovať rovnako všetkým ľudským bytostiam), dôstojnosť musí mať sociálno-politický normatívny význam (základné normy dôstojného života vychádzajú z hodnôt a princípov, ktoré sú uznávané a uplatňované v spoločenskom kontexte) a zdôvodnenie ľudskej dôstojnosti musí byť dané len v sociálno-politickej realite (a bez odkazu na univerzálne entity). Takáto zmena v interpretácii ľudskej dôstojnosti mení celkový pohľad na osobnostný rozvoj človeka.

Napriek tomu, že väčšina súčasných liberálnych teórií spravodlivosti nezohľadňuje súcit, Nussbaumovej teória spôsobilostí ho považuje za kľúčový pre spravodlivosť, konkrétne cez pojem dôstojnosti. Nussbaumová tvrdí, že súcit môže byť dôležitý pri formovaní úsudkov a uznávaní záväzkov voči spravodlivosti, a poskytuje most medzi osobnými záujmami a spravodlivým konaním (Nussbaum 1996, 57; porovnaj tiež Nussbaum 2001, 401; Nussbaum 2007, 91).

B. Teória spôsobilostí

Nussbaumová navrhuje zoznam desiatich spôsobilostí, ktoré sú potrebné na to, aby sa daný život kvalifikoval ako hodný ľudskej dôstojnosti. Medzi tieto spôsobilosti zaraďuje: spôsobilosť žiť normálny život; fyzické zdravie; telesnú integritu; spôsobilosť používať zmysly, predstavovať si, myslieť a uvažovať; spôsobilosť vyjadrovať emócie; spôsobilosť používať praktický rozum; spôsobilosť prístupu k sociálnym interakciám; spôsobilosť žiť so záujmom o zvieratá, rastliny a svet prírody; spôsobilosť

smiať sa, hrať sa, užívať si voľnočasové aktivity; spôsobilosť kontrolovať svoje vlastné prostredie (Nussbaum 2014, 32 – 33).

Nussbaumová sa domnieva, že všetky ľudské bytosti majú na tieto spôsobilosti nárok a že tieto spôsobilosti tvoria základ ľudských práv (Nussbaum 2014, 62). Na to, aby mal človek dôstojnosť, musí dosiahnuť tzv. „minimálnu prahovú úroveň každej spôsobilosti“. Teória spôsobilostí je založená na výsledkoch, a preto množstvo zdrojov na vykonávanie základných ľudských funkcií závisí od individuálnych charakteristík danej osoby.⁶

Kľúčom k Nussbaumovej prístupu je rozlišovanie medzi pojmom spôsobilosti a pojmom funkcie, kde spôsobilosti sú reálne možnosti jednotlivca vybrať si a konať tak, aby dosiahol určitú úroveň funkcie, a funkcie sú rôzne stavy a činnosti, ktoré môže jednotlivec vykonávať. Dôležitosť tohto rozlišovania spočíva v tom, že poskytuje základ pre hodnotenie sociálnej spravodlivosti a kvality života jednotlivcov. Zatiaľ čo niektoré kritiky teórie spôsobilostí môžu namietnuť, že prístup je príliš abstraktný alebo nedostatočne konkrétny, Nussbaumová zdôrazňuje, že rozlišovanie medzi spôsobilosťami a funkciami umožňuje teórii spôsobilostí byť zároveň univerzálne aplikovateľná a citlivá na individuálne a kultúrne rozdiely.

Jednotlivci majú teda prístup k základným spôsobilostiam, ale nemali by byť nútení alebo tlačení k využitiu týchto spôsobilostí na dosiahnutie konkrétnych funkcií. Napríklad, aj keď má človek prístup k jedlu, môže sa rozhodnúť pre pôst z rôznych dôvodov; aj keď má príležitosti na vzdelávanie, môže si sám vybrať svoj študijný plán a dĺžku štúdia; a podobne v prípade možností na hru, oddych alebo politickú účasť. Nussbaumová tvrdí, že sociálna spravodlivosť vyžaduje zabezpečenie týchto základných spôsobilostí, zatiaľ čo sloboda jednotlivcov premeniť ich na funkcie zostáva ich vlastným rozhodnutím. Tým, že teória spôsobilostí sa zameriava na poskytovanie základných možností jednotlivcom, zohľadňuje ich autonómiu a rešpektuje ich osobné voľby. Rozlišovanie medzi spôsobilosťami a funkciami tiež umožňuje vytvoriť kritériá pre hodnotenie politik a inštitúcií z hľadiska ich úspechu v zabezpečovaní týchto základných spôsobilostí pre jednotlivcov. Zároveň prístup uznáva, že nie všetky spôsobilosti sú dobré alebo dôležité – napríklad spôsobilosť ubližovať druhým nie je ani dobrá, ani dôležitá (Nussbaum 2014, 28).

Nussbaumová vychádza z otázok (a niektorých odpovedí) klasickej gréckej *eudaimonie*. Ako by mali ľudia žiť svoj život? Čo máme rozumieť pod pojmom ľudské a sociálne blaho? Aké veci majú pre človeka vnútornú hodnotu? Základnou odpoveďou na tieto otázky je, že pri hodnotení ľudských statkov by sme sa mali zamerať na to, aký život môžu viesť rôzni ľudia a čo môžu alebo nemôžu robiť, čím

⁶ Porov. Anderson (2010, 87 – 88); porov. tiež Sen (1999, 88).

môžu alebo nemôžu byť. Teória spôsobilostí uznáva rozdiely medzi jednotlivcami, pretože jeden statok môže prispievať viac k blahu niektorých ľudí a menej k blahu iných (Nussbaum 2007, 74 – 75; porovnaj tiež Nussbaum 1990, 210 – 211). Použitie statkov je ovplyvnené sociálnymi, kultúrnymi a inými faktormi, ale to neznamená, že sa nemôže uplatňovať univerzálna koncepcia ľudského blaha (Nussbaum 2014, 35). Rôzne súbory statkov môžu podporovať rovnaké ľudské funkcie aj v rámci jednej spoločnosti (Nussbaum 2014, 28 – 29). Táto teória však neponúka konkrétny návod na to, ako správne posúdiť, čo je pre jednotlivca primerané.

Doteraz sme sa zaoberali sociálno-politickým rozmerom teórie spôsobilostí, ktorý sa týka hodnotenia sociálnej spravodlivosti a zabezpečovania základných spôsobilostí jednotlivcov. V tejto súvislosti by sme mali taktiež upriamiť pozornosť na súčasť Nussbaumovej teórie, ktorá sa týka politickej vízie dobrého života a jej relevancie pre členov akéhokoľvek spoločenstva, či už demokratického alebo nie (Nussbaum 2014, 74). Nussbaumová ponecháva občanom priestor na formulovanie a obhajobu politickej koncepcie dobrého života, ktorá by mala byť zakotvená v ústave každého politického spoločenstva. Pre Nussbaumovú je v tomto komunitnom dialogickom skúmaní dôležitá kritická reflexia naratívov komunitného sebadefinovania a sebapreskúmania. Zoznam spôsobilostí navyše predstavuje zoznam obmedzení, ktoré musia politické inštitúcie spĺňať, ak majú byť minimálne spravodlivé. Tieto kritériá predstavujú obmedzenia, ktoré inštitúcie musia dodržiavať pri formulovaní a implementácii svojich politík a postupov, aby zaručili základné ľudské práva a spôsobilosti pre jednotlivcov (Nussbaum 2014, 36), pretože človek, ktorému je odopretá čo i len jedna z týchto spôsobilostí, žije v nedostatočnom stave.⁷ To znamená, že politické inštitúcie musia prijímať opatrenia, ktoré rešpektujú a podporujú tieto spôsobilosti, zároveň sa obmedzujú v akomkoľvek konaní, ktoré by tieto spôsobilosti narušilo alebo oslabilo. Nussbaumová teda podporuje pluralistický prístup, ktorý uznáva a rešpektuje rôznorodosť hodnôt a presvedčení v spoločnosti. Jej záväzok voči politickému liberalizmu je motivovaný túžbou prejaviť rešpekt voči osobám s odlišnými komplexnými doktrínami a zabezpečiť základnú rovnosť všetkých občanov (Nussbaum 2007, 297 – 299).⁸

⁷ Spôsobilosti na zozname sa významne prekrývajú s ľudskými právami uznanými vo Všeobecnej deklarácii a s inými medzinárodnými dokumentmi. Spôsobilosti pokrývajú rovnaký priestor ako takzvané práva prvej generácie (politické a občianske práva) a takzvané práva druhej generácie (ekonomické a sociálne práva) (Nussbaum 2014, 62 – 63).

⁸ Spoločnosti sa líšia vo svojich kultúrach a náboženstvách, a preto zoznam spôsobilostí je koncipovaný tak, aby nebol založený na metafyzických predstavách, ktoré by mohli rozdeľovať ľudí podľa týchto línií (Nussbaum 2007, 164).

II. Problémy teórie spôsobilostí

A. Paternalistický prístup teórie spôsobilostí

Niektorí kritici naznačujú paternalistický charakter teórie spôsobilostí, tvrdiac, že sa pri snahe uspokojiť potreby iných môžu prehliadať ich vlastné skutočné potreby, túžby a preferencie. Ľudia majú rôznorodé potreby, ako je autonómne konanie a schopnosť uspokojiť vlastné potreby a preferencie. Nussbaumová taktiež neponúka riešenie pre kompromisy, ktoré sú nevyhnutné na zvýšenie spôsobilostí všetkých jednotlivcov. Nedostatok zdrojov vyžaduje ťažké rozhodnutia medzi požiadavkami rôznych skupín ľudí. Pri takomto širokom chápaní ľudských potrieb a obmedzených zdrojoch existuje riziko, že hodnotitelia nezohľadnia niektoré dôležité potreby (Brock, Reader 2002, 431 – 432; Silvers, Stein 2007).

Nussbaumová na túto kritiku priamo nereaguje, ale na základe niekoľkých myšlienok môžeme sformulovať niekoľko protiargumentov. Nussbaumová poukazuje na to, že každý človek, keď sa narodí, postupne v rôznej miere rozvíja vrodené spôsobilosti, ktoré sú potrebné pri výkone konkrétnych funkcií (Nussbaum 2014, 28). Ľudská bytosť nie je ani zvier, ani boh, ale má charakteristické spôsobilosti, ktoré vyžadujú podporu zo strany spoločnosti a prírody (Nussbaum 1990, 243). Ak tieto vnútorné spôsobilosti majú byť skutočne naplnené, musia sa stať nárokmi na sociálno-politickej úrovni. Bez možnosti plnenia strácajú tieto spôsobilosti svoj význam. To však neznamená, že vláda by mala občanov donútiť k určitému spôsobu fungovania. Ide skôr o to, že bez naplnenia týchto spôsobilostí ťažko môžeme hovoriť o ich vnútornej hodnote (Nussbaum 2014, 64). Nussbaumová tiež pripúšťa, že spôsobilosti sú voľbou jednotlivcov a ponúkajú potenciálne dosiahnuteľné ľudské funkcie. Rozvoj týchto spôsobilostí je preto rozhodnutím jednotlivca.

Pojem spôsobilostí teda nie je hodnotovo neutrálny a neznamená automaticky osobnú alebo spoločenskú povinnosť usilovať sa o presadenie konkrétnych spôsobilostí. Interakcia a sebainterpretácia jednotlivcov zahŕňa vzájomnú povinnosť podporovať realizáciu určitých spôsobilostí, ktoré podporujú ľudské dobro, čo však neznamená, že občania sú len pasívnymi príjemcami pomoci. Navyše, podľa Nussbaumovej sa hodnotné ľudské spôsobilosti získavajú a prejavujú práve vo vzťahu k určitým ľudským potrebám v zmysle nedostatkov a obmedzení. Uvedomením si vlastných a cudzích nedostatkov môžeme vnímať ostatných ako ľudí schopných vykonávať hodnotné funkcie a potrebujúcich určité právomoci v rámci ľudských obmedzení alebo zraniteľností. Sociálne inštitúcie zohrávajú dôležitú úlohu pri formovaní spoločenskej identity, vzťahov a morálnej gramotnosti prostredníctvom procesu socializácie. Preto, ako tvrdí Nussbaumová, „spoločnosť usilujúca sa o spravodlivosť [...] musí venovať

trvalú pozornosť morálnemu cíteniu a jeho kultivácii – vo vývoji detí, vo verejnom vzdelávaní, vo verejnej rétorike, v umení“ (Nussbaum 2007, 414).⁹

Nussbaumovej teória spôsobilostí vychádza z predpokladu, že pre dôstojný život človeka sú nevyhnutné určité základné funkcie, ktoré sú založené na spôsobilostiach neoddeliteľných od ľudskej prirodzenosti. Kritická námietka voči tejto teórii by mohla vychádzať z predpokladu, podľa ktorého medzi spôsobilosťami a funkciami je jasná hranica, pričom spojenie týchto dvoch pojmov v teórii spôsobilostí je nekoherentné, pretože by mali byť vnímané ako odlišné kategórie. To znamená, že spôsobilosti by mali byť vnímané ako morálne potreby človeka, zatiaľ čo funkcie by mali byť vnímané ako politické nároky. Na základe oddelenia spôsobilostí a funkcií možno tvrdiť, že funkcie sú politické nároky, o ktorých rozhoduje vláda a iné authority. To môže viesť k záveru, že teória spôsobilostí sa nedokáže vyhnúť paternalistickým tendenciam. Táto námietka voči uvedeným argumentom vyplýva z dichotómie spôsobilostí a funkcií v Nussbaumovej práci. Proti tejto novej kritickej námietke možno argumentovať tým, že je nesprávne oddeľovať spôsobilosti ako morálne potreby a funkcie ako politické uplatnenie, pretože vplyv prostredia na organizmus je všadeprítomný. Navyše niektoré spôsobilosti sú skôr kultúrne podmienené a vzťah medzi prostredím a organizmom je taký komplikovaný, že je ťažké určiť, či daná spôsobilosť nie je skôr funkciou – t. j. či uvedené morálne potreby nie sú skôr politickými nárokmi. Z tohto dôvodu rozlišovanie medzi spôsobilosťami a funkciami má svoje opodstatnenie, pretože spôsobilosti sú len možnosti a funkcie sú smery, ktoré si občania môžu alebo nemusia zvoliť.

Vyvodenie paternalistického záveru z Nussbaumovej koncepcie spôsobilostí si vyžaduje, aby sme predpokladali, že vlády alebo sociálne inštitúcie konajú autonómne a bez akéhokoľvek dialógu pri uplatňovaní politických noriem. Nussbaumová však nikde explicitne nenaznačuje ani nepripisuje vládam alebo inštitúciám takúto úlohu. Prirodzene existuje priestor na obmedzenie individuálnej slobody, keďže funkcie jednotlivcov sú vždy ovplyvnené sociálnym prostredím, ktoré ich formuje. Zároveň, ak nedovoľíme spoločenským a politickým inštitúciám aktívne formulovať a kontrolovať realizáciu spôsobilostí, nemôžeme očakávať, že tieto nároky sa stanú právami. Paternalistické tendencie v Nussbaumovej teórii možno do istej miery zmierniť tým, že zdôrazníme, že zoznam oprávnení je otvorený a že položky zoznamu je možné presnejšie špecifikovať v kontexte legislatívnych, výkonných a súdnych procesov.

⁹ Liessmannova kritika Nussbaumovej teórie poukazuje na jej možné obmedzenia, najmä v kontexte jej dôrazu na vzdelanie ako prostriedku spoločenskej zmeny. Ako Liessmann (2017) argumentuje, vzdelanie samo osebe nemôže zmeniť spoločnosť a je nebezpečné predstavovať si, že by vzdelanie mohlo urobiť človeka človekom.

Preto by sme mali chápať Nussbaumovej zoznam spôsobilostí ako jeden z mnohých aspektov politického uvažovania o ústavných zárukách. Akceptovanie tohto zoznamu bez všeobecnej spoločenskej diskusie a mimo demokratických princípov predstavuje určitú formu paternalizmu. Pokiaľ ide o možné paternalistické tendencie v koncepcii spôsobilostí, tie môžu vyplývať z nedostatku interdisciplinárneho alebo spoločenského dialógu.

B. Nemožnosť zdôvodnenia niektorých občianskych a politických práv

Táto námietka sa zakladá na tvrdení, že teória spôsobilosti nedokáže adekvátne zdôvodniť niektoré občianske a politické práva, pretože sa pri svojom zdôvodňovaní opiera o ľudské potreby a nezohľadňuje vnútornú hodnotu týchto práv, ktoré nie vždy sú v súlade s ľudskými potrebami. Napríklad občianske a politické práva, ako je rovnosť pred zákonom alebo spravodlivý proces, sa zdajú byť mimo rozsahu zoznamu spôsobilostí. Tradičné koncepcie ľudských práv zahŕňajú tieto práva ako základné prvky. Zdá sa teda, že stratégia zdôvodňovania práv založená na potrebách je príliš neúplná a bezobsažná na to, aby poskytla zdôvodnenie občianskych a politických práv (Liao 2015, 91 – 93; Miller 2007, 195).

Ak sa však na teóriu spôsobilostí pozrieme komplexnejšie a zoznam spôsobilostí nebudeme interpretovať ako samostatnú nezávislú teóriu, môžeme si všimnúť, že Nussbaumová vo všetkých svojich publikáciách predpokladá, že spôsobilosti sú prepojené okrem iného aj s občianskymi a politickými právami. Napríklad, pokiaľ hovoríme o rovnosti pred zákonom, musíme zvažovať rôzne súvislosti – či sa podporujú spôsobilosti, ktoré prispievajú k vzájomnému rešpektu medzi občanmi, či majú občania prístup k vedomostiam, ktoré im umožňujú uplatňovať svoje občianske práva a pochopiť právny systém (Nussbaum 2014, 9 – 10). Vzdelávanie je základným pilierom prístupu založeného na spôsobilostiach, pretože formuje existujúce spôsobilosti do rozvinutých vnútorných spôsobilostí rôznych druhov. Toto formovanie je samo osebe cenné a slúži ako zdroj celoživotného uspokojenia. Taktiež je kľúčovým prvkom rozvoja a uplatňovania ďalších ľudských spôsobilostí, pričom pomáha v riešení nerovnosti a znevýhodnenia (Nussbaum 2014, 152).

Rovnosť pred zákonom sa však nedosiahne len tým, že sa jednotlivcom poskytne možnosť získať vedomosti, ktoré im pomôžu pri ochrane ich vlastných práv, pretože okrem toho možno v tomto kontexte uvažovať aj o podpore rozvoja telesnej integrity – je asi veľmi ťažké tvrdiť, že rovnosť pred zákonom možno uplatniť bez práva na telesnú bezpečnosť (Nussbaum 2014, 20 – 21).

V tejto súvislosti Nussbaumová uplatňuje pojem „kombinovaných spôsobilostí“, aby ukázala, ako môže byť jedna spôsobilosť prepojená s inou a ako sa jedna spôsobilosť nemôže rozvíjať bez rozvoja inej. Z tohto dôvodu si účinné vykonávanie jednej

spôsobilosti môže vyžadovať vykonávanie druhej spôsobilosti, aj keď sa druhá spôsobilosť bežne nepovažuje za zahrnutú v obsahu prvej spôsobilosti.

Nemožnosť zdôvodniť niektoré občianske a politické práva vyplýva zo skutočnosti, že kritici teórie spôsobilostí spájajú spôsobilosti s funkciami. Sotva môžeme pochybovať o tom, že existujú spôsobilosti, z ktorých možno bez väčších pochybností odvodiť zodpovedajúce ľudské funkcie. Častejšie však platí, že určitá spôsobilosť poskytuje podporu viacerým funkciám, zatiaľ čo na druhej strane určitá funkcia môže byť založená na viacerých odlišných spôsobilostiach. To znamená, že niektoré základné a kombinované spôsobilosti môžu vyžadovať len čas a telesné dozrievanie s minimom podporných podmienok. Iné však môžu vyžadovať intenzívnejšie a prepracovanejšie podporné podmienky. V tomto kontexte možno teda diskutovať o tom, či je Nussbaumovej teória spôsobilostí dostatočne inkluzívna, keďže sa môže zdať, že neposkytuje plnú paletu nástrojov na zdôvodnenie ľudských práv. Nussbaumová však neusiluje o definovanie všetkých ľudských práv na základe jej zoznamu spôsobilostí. Skôr necháva otvorený priestor pre etickú a politickú diskusiu, ktorá by mala objasniť vzťah medzi základnými a kombinovanými spôsobilosťami a tým vytvoriť morálny tlak na vlády, mimovládne organizácie a medzinárodné inštitúcie.

Táto forma argumentácie ignoruje skutočnosť, že niektorí ľudia, ako napríklad ľudia s kognitívnym postihnutím, nemôžu dosiahnuť určité funkcie. Napriek tomu by tieto osoby mali mať právo na tieto funkcie. Teória spôsobilostí predpokladá, že aj títo ľudia by mali dosiahnuť určitú minimálnu úroveň kombinovaných spôsobilostí, aj keď je potrebná pomoc opatrovníka na vykonávanie niektorých spôsobilostí. Cieľom je zabezpečiť, aby ľudia s kognitívnymi poruchami mali rovnaké spôsobilosti ako „normálni“ jedinci, pričom v niektorých prípadoch opatrovník môže poskytnúť podporu pri vnútornej spôsobilosti rozhodovania, ak osoba nie je schopná samostatne vyvinúť dostatočnú spôsobilosť rozhodovania (Nussbaum 2014, 24).

Nussbaumová významne prispieva k diskusii o ľudských právach, ale jej prístup má svoje obmedzenia, najmä pokiaľ ide o koncept asistovaného rozhodovania. Jej teória neposkytuje jasné usmernenia alebo základ pre tento proces. Namiesto toho zdôrazňuje individualitu a osobné rozhodovanie, pričom každý jednotlivec je povzbudený k tomu, aby si stanovil svoje vlastné životné ciele. Nussbaumová však uznáva, že v niektorých prípadoch je možné, ba dokonca potrebné, zasiahnuť do rozhodovania jednotlivcov – najmä keď sa ich konanie môže negatívne odraziť na ich vlastnej dôstojnosti alebo sebaúcte. Napriek tomu, jej publikácie nám neposkytujú veľa podrobností o tom, ako by mali tieto zásahy vyzerat' (porov. Nussbaum, 2007, 172).

C. Nemožnosť dosiahnutia minimálnej prahovej hodnoty pri jednotlivých spôsobilostiach
Nussbaumová uznáva, že stupeň dosiahnutia minimálnej hranice pre jednotlivé spôsobilosti a ich zdôvodnenie môžu vyvolávať kritické otázky. V súčasnom svete existuje mnoho ľudí, možno väčšina ľudí v histórii, ktorí nemajú možnosť dosiahnuť aspoň minimálnu hranicu v niektorej zo spôsobilostí, napríklad tým, že nemajú alebo nemali právo na politickú účasť. To nás môže viesť k záveru, že ak sa nedosiahne minimálna hranica aspoň v jednej zo spôsobilostí, potom sa porušujú ľudské práva a takéto osoby nemajú minimálne dôstojný život alebo život hodný dôstojnosti.

Tento záver sa zdá byť problematický, pretože teória, ktorá z veľkého množstva ľudí robí osoby neschopné konať alebo viesť minimálne dôstojný život, je zdrojom nejasností v súvislosti s existenciou „práv“ na rôznych úrovniach morálnej nevyhnutnosti, politickej uskutočniteľnosti a ekonomickej realizovateľnosti. Niektorí kritici tejto teórie poukazujú na paradox, pretože aj keď jednotlivec prejavuje určitý stupeň spôsobilosti a žije život, ktorý uspokojuje jeho základné potreby, stále môže čeliť diskriminácii alebo mať nízky spoločenský status. To znamená, že napriek splneniu niektorých spôsobilostí nemusí dosiahnuť minimálne prahové hodnoty, ktoré sú považované za základné. Tento paradox je výrazný najmä u ľudí s kognitívnym postihnutím (Buchanan 2010; porovnaj aj Silvers, Francis 2009, 484). Liberálny model teórie spôsobilosti, ktorý prízvukuje individuálnu voľbu v rámci dostupných spôsobilostí, nemusí byť vždy úplne uplatniteľný na týchto jedincov. Aj keď sú im poskytnuté rovnaké zdroje, niektorí jedinci nemusia byť schopní dosiahnuť ani hraničnú úroveň niektorých spôsobilostí. Nussbaumová (2007, 173) tvrdí, že keď jednotlivci nie sú schopní robiť vlastné rozhodnutia (napríklad o zdravotnej starostlivosti a pod.), spravodlivou reakciou je priznať ich fungovanie ako primeraný cieľ a neúnavne pracovať na tom, aby sa každý dostal na minimálnu úroveň fungovania (Nussbaum 2007, 190). Táto snaha však môže byť problematická, pretože môže viesť k zjednodušenej koncepcii dobra, ktorá nemusí nevyhnutne zohľadňovať individuálne dobro ľudí.

Ak prijmeme túto námietku, znamená to, že zásady rovnosti a nediskriminácie by sa pravdepodobne mali zaviesť ako samostatný základ ľudských práv. Tento krok však, samozrejme, závisí od veľmi kontroverzného záveru, že tieto zásady by mali byť zahrnuté do zoznamu spôsobilostí. Pri skúmaní Nussbaumovej argumentácie však zistíme, že sociálna interakcia, ktorá umožňuje vzájomné uznávanie medzi jednotlivcami, hrá v jej teórii dôležitú úlohu. Nussbaumová uznáva, že minimálny dôstojný život je neoddeliteľný od dosiahnutia určitého sociálneho postavenia, čo môže legitímne podporovať práva na právne postavenie a ochranu pred nespravodlivým zaobchádzaním. Toto uznávanie je nevyhnutnou, hoci nie vždy postačujúcou podmienkou pre širšie sociálne uznanie osoby. Nussbaumovej teória spôsobilostí teda presadzuje

sociálnu a politickú rovnosť a zdôrazňuje rovnakú morálnu hodnotu všetkých ľudí. Táto teória tiež kladie dôraz na spravodlivé rozdeľovanie zdrojov, ktoré vyjadruje úctu a dôstojnosť, čím sa odlišuje od iných teórií spravodlivosti, ako je teória J. Rawlsa (porov. Nussbaum 2014, 40). Uznanie osoby teda zahŕňa dve kritériá, ktoré nás nabádajú nerobiť rozdiely medzi osobami a zároveň chápať rôzne potreby jednotlivcov v spoločnosti.

Prijatie tohto sociálneho kontextu je však komplikované tým, že minimálne hranice spôsobilostí sa môžu líšiť v rôznych sociálnych a kultúrnych kontextoch. Každá spoločnosť, vláda alebo komunita môže stanoviť svoje vlastné hranice v súlade so svojou históriou a tradíciami. Pri definovaní týchto hraníc je však dôležité mať na pamäti, že ich hodnota môže mať utopický charakter. Úlohou zákonodarcov, súdov a iných tvorcov politik je stanoviť aspiračné, ale nie utopické ciele a vyzvať spoločnosť, aby bola inovatívna a snažila sa dosiahnuť lepšie výsledky (Nussbaum 2014, 41 – 42). Tento pohľad podčiarkuje, že určenie a realizácia minimálnych hraníc spôsobilostí nie je len otázkou individuálnych schopností, ale aj sociálneho prostredia, v ktorom jednotlivci žijú a pôsobia. To znamená, že definícia a realizácia spôsobilostí je významne ovplyvnená sociálnym prostredím – prístupom k zdrojom, možnosťami na sociálnu interakciu či možnosťou byť uznávaným a rešpektovaným členom spoločnosti.

D. Nehierarchický zoznam spôsobilostí

Pri praktickom uplatňovaní Nussbaumovej teórie vzniká ďalší problém nedostatku zdrojov. Keď majú vlády nedostatok finančných zdrojov, zvyčajne musia robiť kompromisy medzi početnými požiadavkami rôznych skupín. Nussbaumová neposkytuje jasné kritériá, ako by mali vlády konať a aké kritériá by mali použiť pri výbere a uprednostňovaní spôsobilostí, ani kritériá, ktoré by sa dali použiť na určenie toho, ktoré sociálne skupiny by mali byť uprednostnené. Bez hierarchického usporiadania spôsobilostí nie je možné jasne definovať výsledky (Boylan 2014, 157).

Kritická námietka má pravdepodobne pôvod v pragmaticko-utilitaristickom myslení, v ktorom kritici formulujú zoznam spôsobilostí do jedinej stupnice, čím obmedzujú výber na jedinú spôsobilosť. Preferencie ľudí však nie sú fixné: reagujú na sociálne podmienky. Ak by Nussbaumová zostavila presný hierarchický zoznam spôsobilostí, nielenže by sa vzdala pluralistickej povahy svojej teórie, ale zostavila by aj statický zoznam, ktorý má v skutočnosti tendenciu reprodukovať status quo, čo môže byť veľmi nespravodlivé. Z tohto dôvodu sa spôsobilostiam neprpisuje rovnaká váha, pričom sa uznáva, že niektoré spôsobilosti sú „dôležitejšie“ ako iné, a sú kvalitatívne odlišné pre každého jednotlivca (Nussbaum 2014, 18). Napokon, aj vytvorenie hierarchického zoznamu spôsobilostí by malo reflektovať komplexnú problematiku

a poskytovať komplexné kritériá na porovnanie a výber najdôležitejších spôsobilostí ako meradla kvality života ľudí a ich rovnocenného postavenia v spoločnosti, čo si vyžaduje reflektovanie viacerých aspektov nielen teoreticky, ale aj prakticky.

E. Kritika teórie spôsobilostí z hľadiska politického zdôvodnenia ľudských práv

Ďalšiu skupinu kritických námietok predstavujú zástancovia politického prístupu zdôvodňovania ľudských práv, ktorí tvrdia, že morálne prístupy sú problematické v niekoľkých kľúčových oblastiach.

Jednou z námietok, ktoré predkladajú zástancovia politického prístupu k zdôvodneniu ľudských práv, je kritika tzv. „morálneho monizmu“. Charles Beitz, napríklad, vyzdvihuje tento problém v súvislosti s Nussbaumovej teóriou spôsobilostí. Táto teória sa pokúša všetky ľudské práva odvodiť z niekoľkých konkrétnych hodnôt, ktoré označuje za „základné“, pričom často ich povaha vychádza z tradície prirodzených práv. Podľa jeho názoru, existuje jasná súvislosť medzi mnohými všeobecne prijatými ľudskými právami a širšou koncepciou ľudského blaha, ktorú nemožno redukovať na jediné základné hodnoty, aké sú obsiahnuté v zozname spôsobilostí (Beitz 2009, 64). Beitz navrhuje, aby sme sa namiesto morálneho monizmu zameriavali na zdôvodnenia ľudských práv, ktoré zohľadňujú inštrumentálne faktory a vývoj medzinárodných vzťahov (Beitz 2009, 127). Základy ľudských práv by sa mali hľadať v súčasnej globálnej normatívnej doktríne. Hlavná úloha ľudských práv v medzinárodnej politickej praxi je usmerňovať praktické úsudky o medzinárodnej zodpovednosti. To sa dosahuje pomocou nenútiacich politických a ekonomických opatrení, ktoré môžu použiť štáty a medzinárodné organizácie na ovplyvňovanie vnútorných záležitostí spoločností, kde sú ohrozené ľudské práva.

Ďalší problém spočíva v nadčasovosti teórie spôsobilostí (Beitz 2009, 57). Vezmime si napríklad spôsobilosti, ktoré sú základom ľudského vzdelávania. Ak chceme tvrdiť, že ľudské bytosti majú právo na vzdelanie len na základe svojej ľudskosti alebo na základe svojich prirodzených potrieb, potom z toho vyplýva, že takéto právo mali aj ľudia z doby kamennej. To spochybňuje platnosť teórie, pretože jednoduché rozlišovanie medzi základným, technickým, odborným a vysokoškolským vzdelaním nemalo v minulosti význam (Raz 2010, 40).

Zdá sa, že táto námietka má svoje nedostatky. Práva odvodené od pojmu spôsobilosť môžu byť „nadčasové“ – napríklad ochrana telesnej integrity mala určitý význam pre pravekých ľudí. Ak by sa nás niekto opýtal, prečo by sme mali telesnú integritu považovať za niečo hodnotné z hľadiska ľudského života, pravdepodobne by sme museli odpovedať, že život človeka, ktorý je fyzicky mučený alebo zneužívaný, nemožno považovať za plnohodnotný ľudský život. Obhajca politického prístupu by

však mohol namietat, že ochrana telesnej integrity je len záležitosťou moderného globálneho zdôvodnenia ľudských práv, zatiaľ čo v minulých obdobiach sa telesná integrita – ochrana pred mučením alebo násilím – nepovažovala za niečo, čo má pre jednotlivca hodnotu. Samozrejme, takýto záver sa zdá byť pochybný. Z tohto dôvodu Beitz a zástancovia politického prístupu presadzujú nesprávnu tézu, podľa ktorej medzinárodné ľudské práva majú úlohu len v moderných spoločnostiach s minimálnym právnym systémom, hospodárstvom a globálnou účasťou. Táto téza však ignoruje ľudské práva kmeňov, ktoré sú izolované. Týmto sa len legitimuje intervencionistická povaha medzinárodného práva, ktorá rozlišuje medzi civilizovanými a necivilizovanými národmi.

Politické prístupy taktiež odmietajú založiť povahu ľudských práv na myšlienke „človeka“, ktorá je daná vopred (ak vôbec), pretože pojem „človek“ vychádza zo spoločenskej praxe. Beitzov politický prístup ľudských práv je teda paradigmou, ktorá postuluje a postupne uznáva, že samotný pojem „človek“ a ľudské bytosti sú súčasťou procesu neustáleho redefinovania. Tieto tvrdenia založené na medzinárodnej diskurzívnej praxi o univerzálnosti ľudských práv, ktoré podľa Beitzu tvoria základnú podstatu uvažovania o ľudských právach, v skutočnosti popierajú realitu tých, ktorých údajne zastupujú a v mene ktorých hovoria, pričom sa vzdávajú ich histórie, sociálnych a kultúrnych tradícií a prostredníctvom hegemonistického kroku im vnucujú inú – liberálnu – tradíciu. Nussbaumová naopak neponúka zoznam spôsobilostí ako nevyhnutný základ obsahu ľudských práv, pretože ponecháva na každom štáte, aby si vybral konkrétne možnosti, ktoré bude jeho ústavná štruktúra chrániť. Z tohto dôvodu odmieta intervencionistické presadzovanie ľudských práv založené na medzinárodných diskurzoch o ľudských právach, pretože tento prístup nerešpektuje demokratické rozhodnutia ľudí (Nussbaum 2014, 73).¹⁰ Okrem toho Nussbaumová nezakladá koncept osobnosti na univerzálnom pojme a nezakladá ho na subjektívnych preferenciách, hoci preferencie berie vážne. Preferencie považuje za nespoľahlivé na politické účely, pretože ani neposkytujú vyčerpávajúci opis preferencií ľudí – ten musí pochádzať z iných, empirických poznatkov (Nussbaum 2014, 80).

III. Záver

V tejto štúdií sme sa pokúsili vzniesť niekoľko námietok voči Nussbaumovej teórii spôsobilostí. Tieto námietky nám umožňujú zamyslieť sa nad tým, ako možno Nussbaumovej teórii zlepšiť, a v istom zmysle prispievajú k hľadaniu vhodnejších alternatív.

¹⁰ Napriek tomu Nussbaumová (2014, 111 – 112) uznáva, že existujú okolnosti, za ktorých môže byť intervencia oprávnená, napríklad v prípade veľmi závažných zločinov proti ľudskosti. Ale aj v týchto prípadoch by mali byť použité intervencie obozretne a mali by brať do úvahy špecifický kontext a možné dôsledky.

Zdá sa, že väčšina námietok pramení z prílišného spoliehania sa na zoznam spôsobilostí. Nussbaumová však kladie väčší dôraz na princípy sociálnej koncepcie spravodlivosti, ktorá zahŕňa nielen zoznam spôsobilostí, ale aj základné princípy sociálnej argumentácie a politického spoločenstva. V prípade Nussbaumovej verzie prístupu by sa mal klásť dôraz na obsahové a procedurálne aspekty, pretože tak možno do určitej miery prekonať niektoré analyzované problémy, ako sme na to poukázali aj v štúdií.

Nussbaumovej teória spôsobilostí vyžaduje uplatňovanie ideálov politického života a otvorený verejný dialóg, ktorý podporuje kritické myslenie a identifikuje argumenty. Aj keď v istom zmysle môžeme s Nussbaumovou súhlasiť, pokiaľ ide o potenciálny význam verejného dialógu, v štúdií sme predsa upozornili, že môže viesť k istému druhu paternalizmu. Nussbaumová by mala vnímať zoznam spôsobilostí skôr ako podnet pre verejnú diskusiu pri konštruovaní, interpretácii, modifikácii a uplatňovaní ústavných princípov, než ho priamo zakotvovať v ústavách. Verejný dialóg by mal byť produktívny, interdisciplinárny a rešpektovať potreby jednotlivcov, aby zohľadnil rôznorodosť kultúr a ľudskú autonómiu. V prípade ľudí s kognitívnym postihnutím však môže byť problematické zabezpečiť ich účasť a autonómiu, ako sme ukázali v štúdií. Kombinácia univerzálneho zoznamu spôsobilostí so sociálnym dialógom umožňuje zachovať kultúrne kontexty a rešpektovať individualitu, pričom zdôrazňuje rôznorodé zdôvodnenie ľudských práv a sociálnych politík.

Literatúra

- ALEXANDROVA, A. (2017): *A Philosophy for the Science of Well-Being*. New York: Oxford University Press.
- ANDERSON, E. (2010): Justifying the Capabilities Approach to Justice. In H. Brighouse – I. Robeyns (eds.): *Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities*. Cambridge: Cambridge University Press, 81 – 100. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511810916.004>
- BEITZ, Ch. R. (2009): *The Idea of Human Rights*. New York: Oxford University Press.
- BOYLAN, M. (2014): *Natural Human Rights: A Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BROCK, G., READER, S. (2002): Needs-Centered Ethical Theory. *The Journal of Value Inquiry*, 36 (4), 425 – 434. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1021910832459>
- BUCHANAN, A. (2010): The Egalitarianism of Human Rights. *Ethics*, 120 (4), 679 – 710. DOI: <https://doi.org/10.1086/653433>
- LIAO, S. M. (2015): Human Rights as Fundamental Conditions for a Good Life. In R. Cruft – S. M. Liao – M. Renzo (eds.): *Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 79 – 100. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199688623.003.0004>
- LISSMANN, K. P. (2017): *Bildung als Provokation*. Wien: Paul Zsolnay Verlag.
- MILLER, D. (2007): *National Responsibility and Global Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- MURÁNSKY, M. (2020): K filozoficko-ekonomickým východiskám sociálnych ľudských práv u Karla Polanyiho a Ernsta Tugendhata. *Filozofia*, 75 (7), 569 – 583. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.5>
- NUSSBAUM, M. C., SEN, A. (1993): *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press.
- NUSSBAUM, M. C. (1990): Aristotelian Social Democracy. In R. B. Douglass, R. Gerald, H. S. Richardson (eds.): *Liberalism and the Good*. London – New York: Routledge, 203 – 252.

- NUSSBAUM, M. C. (1995): Aristotle on Human Nature and the Foundations of Ethics. In J. Altham – R. Harrison (eds.): *World, Mind and Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 86 – 131.
- NUSSBAUM, M. C. (1996): Compassion: The Basic Social Emotion. *Social Philosophy and Policy*, 13 (1), 27 – 58. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052500001515>
- NUSSBAUM, M. C. (1997): *Cultivating Humanity*. Cambridge: Harvard University Press.
- NUSSBAUM, M. C. (2001): *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NUSSBAUM, M. C. (2007): *Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership*. Cambridge: Harvard University Press.
- NUSSBAUM, M. C. (2014): *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Vancouver: Langara College.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2017): *Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu z pohľadu filozofie*. Bratislava: VEDA.
- RAZ, J. (2010): Human Rights in the Emerging World Order. *Transnational Legal Theory*, 1 (1), 31 – 47. DOI: <https://doi.org/10.1080/20414005.2010.11424500>
- SEDOVÁ, T., PALOVIČOVÁ, Z. (2018): *Zdravotné postihnutie v kontexte ľudských práv: Filozofická reflexia*. Bratislava: VEDA.
- SEDOVÁ, T. (2020): Filozofický pohľad na ľudské práva. *Filozofia*, 75 (7), 527 – 538. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.2>
- SEN, A. (1999): *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press.
- SILVERS, A., FRANCIS, L., P. (2009): Thinking About the Good: Reconfiguring Liberal Metaphysics (or Not) for People with Cognitive Disabilities. *Metaphilosophy*, 40 (3-4), 475 – 499. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2009.01602.x>
- SILVERS, A., STEIN, M. A. (2007): Disability and the Social Contract [Review of *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, by M. C. Nussbaum]. *The University of Chicago Law Review*, 74 (4), 1615 – 1640. DOI: <https://doi.org/10.2307/20141872>
- SMOLKOVÁ, E. (2020): K filozofickým otázkam presadzovania sociálnych práv. *Filozofia*, 75 (7), 555 – 568. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.4>
- TURČAN, M. (2022): Kritika pojmu ľudskej dôstojnosti v koncepcii Suzy Killmisterovej. *Filozofia*, 77 (1), 36 – 47. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2022.77.1.3>
- WATENE, K. (2013): Nussbaum's Capability Approach and Future Generations. *Journal of Human Development and Capabilities*, 14 (1), 21 – 39. DOI: <https://doi.org/10.1080/19452829.2012.747488>
- WOLLNER, U. (2021): Chápe Nussbaumová spôsobilosti ako slobody? *Filozofia*, 76 (2), 97 – 109. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.76.2.2>

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu č. VEGA č. 2/0049/20 „K ideí ľudských práv – koncepty, problémy, perspektívy“.

Martin Foltin
Filozofický ústav SAV, v. v. i.
Oddelenie dejín slovenského filozofického a politického myslenia
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.foltin@savba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3981-7811>